Suzanne Mackenzie, "Kentte Kadınlar", Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 249-283.

Kentte Kadınlar*

Suzanne Mackenzie

1960'ların sonlarından bu yana toplumsal ve ekonomik yaşamı biçimlendiren temel etmenlerden biri, toplumsal cinsiyet rolleri ve tanımlarındaki değişimlerdir. Erkekler ve kadınlar kendi etkinlik alanlarını dönüştürürken, toplumsal kurumlar, kişisel ilişkiler ve insan özelliklerinin tanımlanışını da yeniden biçimlendirdiler. Bütün toplumsal edimcileri etkilemiş olan bu değişimler kişisel ve kurumsal düzeyde yadsınamaz bir öneme sahiptir.

Bu dönem boyunca kadın hareketi söz konusu değişimlere eklemlenerek süreci hızlandırmıştır. Feminizm, bir toplumu ve geçiş aşamasındaki sosyal kavrayışı oluşturan 'parçaların ötesi'ne geçme iddiasını kararlılıkla sürdürerek, Friedan'ın 'belli

* Suzanne Mackenzie, "Women in the City", Richard Peet & Nigel Thrift (eds.), *New Models in Geography*, Vol.2, Unwin Hyman, London, 1989, 109-126.

belirsiz bir memnuniyetsizlik' olarak nitelediği (Friedan, 1963) hoşnutsuzluk beyanlarından kapsayıcı bir politikaya yönelmiştir (Rowbotham *et al*., 1979). Toplumsal cinsiyet rollerindeki değişim, ilerici hareketlerin odak noktalarından biri hâline geldikçe, Yeni Sağ'ın feminizm karşıtlığı çerçevesinde de bir seferberlik hedefi olmaktadır[1]. Toplumsal cinsiyet politikaları, gün geçtikçe, politik gündemin başlıca eksenlerinden biri durumuna gelmektedir.

1970'lerden bu yana, bütün bunların coğrafyacılar için de temel önemde konular olduğu giderek daha çok kabul gördü. Feminizm ile coğrafyanın tanışması, salt insan-çevre ilişkileri alanındaki çalışmalara yeni bir içeriğin eklenmesi olarak kalmadı. Bu tanışma; toplumsal cinsiyetin çevresel değişmenin bütünleyici bir parametresi olduğu kadar, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki değişimin politikası ve analizi olarak feminizmin de coğrafya çalışmalarının tamamlayıcısı olduğunun kabulünü birlikteliğinde getirdi.

Coğrafyacılar, toplumsal cinsiyet ile yapılı çevrenin, birbiriyle etkileşim süreci içinde dönüştükleri hususunda uzlaşmaya başladılar. Erkekler kadar kadınlar da her zaman kendi işleri için gerekli kaynakları artırmaya yönelik olarak örgütlenmişlerdir. Fakat yine her zaman, toplumsal cinsiyet kaynakların farklılaşan dağılımını belirleyen ölçütlerden biri olduğu içindir ki, kadınlar ile erkeklerin örgütlenmesi genellikle farklı biçimler almıştır.[2] Bu farklılık, büyük ölçüde, kadınların ve erkeklerin yaşadıkları ve çalıştıkları sosyo-mekânsal çevrenin bir türevi olmuştur. Kadınların örgütlenmesinin doğası, 'kadınların mekânı' olarak tanımlanan belli sosyal çevreler tarafından

[1] Feminizm karşıtlığının ögeleri Kanada ve İngiltere'de de bulunmakla birlikte, yeni sağ, asıl olarak, Amerika'nın bir politik unsurudur. Amerika'daki yeni sağ tartışmaları için bkz. Dworkin (1983), Eisenstein (1981) ve Petchesky (1981). Kanada'daki REAL kadınları için bkz. Dubinsky (1985) ve Eichler (1985).

[2] Kadınların örgütlenmesinin, toplumsal kaynaklar için insanların sürdürdüğü bu mücadelenin her koşulda değersizleştirilmiş parçası olduğu söylenemez. Kadınların örgütlenmesinin ve topluma genel katkılarının ne ölçüde değersizleştirildiği ya da görünmez kılındığı, kadınların toplumsal yalıtılmışlığının, bir başka deyişle, toplumun merkezî olarak tanımlanan yönlerinden ne ölçüde koparıldıklarının derecesiyle orantılıdır. Kapitalist toplumda merkezî olarak tanımlanan kamusal, ekonomik rollerdir ve kadınlar özel, hane içi işler bağlamında tanımlanmışlardır.

yönlendirilip sınırlandırılmıştır. Bu mekân, tarihsel olarak değişken bir toplumsal kaynaklar setini, ‘kadınların işi’ olarak tanımlanan görevlerin yerine getirilmesi için sunmuştur. Feminist gelenek, uzunca bir süre, kadınların mekânını geliştirmek ve genelde de genişletmek, kadınların işini kolaylaştırmak ve genelde de dönüştürmek üzere örgütlendi. Çağdaş feminizm; hem içinden doğduğu toplumsal çevreyi, bir başka deyişle kadınların mekânının kapsam ve içeriğini, hem de daha yeterli, dönüştürülmüş bir kapsam ve içerik oluşturmaya yönelen girişimleri yansıtır.

Bu makale, toplumsal cinsiyet ile insan çevresi arasındaki söz konusu karmaşık ve dinamik ilişkinin 1970’lerden 1990’lara kadar geçen süre içinde Anglo-Kuzey Amerikan coğrafyasıyla nasıl bütünleştiğinin izini sürüyor. Öncelikle, bu dönemde kentli kadınların içinde örgütlendikleri toplumsal ve fiziksel çevre incelenmekte, karşılaştıkları sorunların ve bunlara verdikleri tepkilerin çerçevesi çizilmektedir. İzleyen bölümlerde bu sorunlarla tepkilere kentsel coğrafya analizlerinin başlangıçta getirdiği açıklamalar tartışılmakta, feminizmden etkilenmiş coğrafya kavramlarının aşamalı gelişimi ve feminist analiz ile pozitivist olmayan diğer coğrafî bakış açıları arasındaki ilişkiler özetlenmektedir. Sonuç bölümünde, bir sosyo-ekonomik yeniden yapılanma dönemi içinde feminist analizin, coğrafyanın nasıl giderek merkezine yerleştiği gösterilmekte ve bu eğilimin, gelecekteki araştırmaların yanı sıra kentsel politikalar için de önem taşıyacağı öngörülen kimi olası sonuçları ortaya konmaktadır.

Değişime yön veren politik sebepler -geçmişten günümüze- :
Kentsel aktivistler olarak kadınlar ve kentsel analiz olarak feminizm

Çağdaş feminizmin içinden doğduğu toplumsal çevre, yani 20. Yüzyıl kenti, keskin bir biçimde farklılaşmış toplumsal cinsiyet rollerini yansıtıyor ve güçlendiriyordu. Yüzyıl başından itibaren kadınların işi üretken etkinliklerden giderek daha fazla ayrılarak, hane içi işler ve hane halkının bakımı etkinlikleriyle sınırlanmıştı. Kadınların mekânı ev ve yerel topluluk (mahalle) olarak belirlenmişti. Bu mekânda ulaşılabilecek kaynaklar, bugünün ve geleceğin ücretli çalışanlarının yeniden üretimini ve boş zaman

etkinliklerini kolaylaştırmak üzere planlanıp düzenlenmişti. Kadınların çalışması, özel diye tanımlanan ve coğrafî olarak erkeklerin kamusal çalışma alanlarından ayrılan bir maddî zeminde gerçekleşiyordu. Coğrafya disiplini içindeki feminist çalışmalar, toplumsal cinsiyet-temelli bu mekânsal ayrışmayı açıklamaktadır.

Bu tip bir kentte yansımasını bulan toplumsal ilişkiler, birkaç yönde dönüşüm geçirdi: 1950'lerle birlikte, özel alandaki bakım etkinlikleri giderek sosyal bir mesele hâline geldi. Demografik sorunlar kamu politikasının konusu oldu. Doğum ve doğumda hayatta kalma oranlarındaki artışın nüfus bombasına dönüşmesine koşut olarak, milyonlarca özel biyolojik yeniden üretim kararının ürünlerini beslemek, barındırmak ve istihdam etmek için yeterli kaynak bulmaya yönelik yeni-Malthusçu bir kaygı ortaya çıktı (Brooks 1973, Ehrlich 1971, Leathard 1980). Benzer bir biçimde, doğum kontrolü ve kürtaj, yanı sıra artan orandaki yaşlı nüfusun bakımı da insanlığın toplumsal sorunları hâline geldi. Boşanmaların, ayrılmaların ve tek ebeveynin ücretli işgücüne de katılan anne olduğu hane halklarının artışı, önceden kamu yönetiminin alanı dışında kalan aile yaşamının giderek daha çok yasaların ve sosyal refah devletinin müdahale alanı hâline gelmesine yol açtı.[3] Belki de en çarpıcı olanı, 1960'larla birlikte, aile yaşamını sürdürmek için bir evi geçindirmenin çoğunlukla iki geliri gerektirmesi ve artan sayıda kadının ücretli kamusal çalışma hayatına girmesidir. Böylece 1950'lerde çoğunluğun ideolojisine, bir kesimin de yaşayışına hâkim olan tek gelirli çekirdek aile, ender rastlanan bir olgu durumuna geldi.

Bu değişimler sorunsuzca gerçekleşmedi. Milyonlarca insanın farklı baskılara verdiği tepkilerin, zorunlu ama genellikle beklenmedik ve yaratıcı tercihlerinin ürünü olan bu değişimler birçok kadın için, kamusal alanda ekonomik roller üstlenirken aynı zamanda evdeki ve yerel topluluk içindeki sorumlulukları yerine getirmeyi sürdürmek biçiminde ikili bir yaşam anlamına geliyordu.

---

[3] Kanada'da doğum kontrolü sorunları için bkz. Dubinsky (1985), Amerika Birleşik Devletleri için bkz. Gordon (1977) ve İngiltere için bkz. Leathard (1980) ve Walsh (1980). Ailenin değişen doğası için bkz. örneğin Brophy & Smart (1981), Eichler (1983) ve Wilson (1977, 1980).

Kadınların ne ev ve yakın çevresiyle, ne de kamusal ücretli çalışma yaşamının devam ettiği çevreyle ilişkileri erkeklerinkiyle aynıydı. Ev ve çevresinde kadınlar birincil çalışanlar olmayı sürdürüyordu. Ücretli çalışma yaşamındaysa, genişleyen hizmetler sektöründe yoğunlaşıyor ve genellikle evde yaptıklarının kamusal dengi olan görevleri yerine getiriyorlardı. Kadınların çoğu; düşük ücret, düşük statü, sosyal güvenlikten yoksunluk ve kısmi-zamanlı çalışmayla özdeşleşen dişil mesleki gettolarda çalışmaktaydı. Savaş sonrasında hizmet sektörü, tam da bu niteliklerle ayırt edilen ücretli emek etrafında kendini genişletiyordu. Kadınların üstlendiği görevlerin ev ve yakın çevresindeki işlerinin bir tür devamı olması, onların 'gerçek çalışanlar' olmadığı algısını güçlendiriyordu. Ev ve mahalle hâlâ 'kadınların mekânı'ydı ve bu anlayış, kadınların kamusal alana girişlerinin hem kısıtlanmasını hem de kültürel ve maddî değer-karşılığının yetersiz kalmasını meşrulaştırıyordu.

Mevcut kentsel yapılı çevre formu, kadınların ikili rolünün zorluklarını daha da ağırlaştırıyordu. Evlerin ve konut alanlarının tasarımı, bütün zamanını ev yaşamını düzenlemeye ayıran bir kişiyi varsayıyordu. Bu varsayım da artan sayıda bağımsız yaşayan, çift-gelirli ya da tek ebeveynli ailelere mensup kadınlar üzerinde baskı yaratmaktaydı. Ücretli işlerin organizasyonu ve yer seçimi, çalışanların evle ilgili çok az sorumluluğa sahip oldukları varsayımına yaslanıyordu. Kadınların evdeki çalışmasıyla işteki çalışması arasında köprü görevi gören çok az hizmet vardı. Erişilebilir ve düşük maliyetli çocuk bakımı kolaylıkları yoktu. Kadınların çalışması genellikle olağan mesai saatleri dışında ve kesintili bir biçimde yolculuk yapmayı gerektirirken, transit güzergâhlar ışınsaldı ve mesai saatlerine ayarlıydı (Cichocki 1980, Lopata 1981, Wekerle 1981).

Kadınların rollerindeki değişimler yeni kentsel organizasyon formlarına ve yeni kentsel hizmetlere yönelik bir gereksinim yarattı. Kadınlar yeni rollerini üstlenirken, yeni kentsel hareketlilikler, yeni ücretli çalışma örüntüleri, kamusal hizmetler için yeni talepler, yeni çalışma saati programları ve evle ilgili sorumluluklarının bir bölümünü

yerine getirdikleri alışveriş ve hizmet merkezlerinin çalışma saatlerinde değişiklikler de ortaya çıkardılar.

Çağdaş feminist hareket bir yandan bu sorunların, öte yandan da kadınların değişen yaşamları için -yeterli sosyal oluşumları da içerecek biçimde- yeni kaynaklar elde etme çabalarının eklemlenmesiyle ortaya çıkıyordu. Gereksinim duyulan kaynaklar, ya kadınlar için uygun ve gerekli olduğu genellikle düşünülmeyen (güvenceli ve bol ücretli işler, gayrimenkul mülkiyeti gibi) ya da henüz mevcut olmayan (erişilebilir çocuk bakımı, doğum kontrol yöntemleri ya da meslek eğitimi gibi) kaynaklardı.[4]

Feminizm sosyal bir fenomen olarak ortaya çıktı, çünkü kadınların yeni kaynaklar için talepte bulunduğu süreçle yeni rollerini eklemleyebiliyordu. Politik olarak tanınmaya başladı, çünkü taleplerin dillendirilmesi ve eylemler kendine kamusal alanda giderek daha da çok yer ediniyordu.

Akademinin, kadınların beklenmedik ve kendiliğinden eylemliliklerini göz ardı etmesi, 1960'ların sonlarıyla birlikte artık güçleşmişti. Çoğunluğu erkek olan

---

[4] Gerek bu çatışmalarla gereksinimler, gerekse söz konusu potansiyel yaratıcılık, 1960'larla 1970'lerin başlarına hâkim olan daha geniş çaplı bir maddî değişim ve direniş iklimiyle eklemlenmişti. Birinci Dünya'nın savaş sonrası kuşağı, maddî güvenliğin göreli olarak sağlam olduğu ve beklentilerin arttığı koşullar içinde yetişmişti. İlk kez olarak, toplumsal azınlıklarının önemli bir bölümü, kayda değer sayıda kadını da içerecek biçimde, geçim ve eğitim olanaklarına kavuşturulmuş, yanı sıra varoluşun hangi koşullar altında üretildiği ve yeniden üretildiğini sorgulamaya daha elverişli bir ortam oluşmuştu. 1960'ların ve 1970'lerin kültürel devrimi, birçok açıdan, bir kontrol iddiasıydı. Birçokları için bu iddia, yaşamı sürdürmenin ekolojik açıdan daha duyarlı, kendi kendine yeterli yöntemlerini, üretimin ve kaynakların kullanımının yeni yollarını bulma çabası olarak kendini gösterirken, bu arayışların paralelinde, yeni maddî koşulları daha yeterli bir biçimde yansıtacak yeni ırk, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rolleri tanımlanmaya çalışıldı.
Bu toplumsal iklim, sosyal bilimlerde gecikmeli de olsa çok güçlü yankılar yarattı. Yapısalcı-işlevselci sosyal bilimin öngörülerini kısmen yanlışlayıp anlamsızlaştırdı. İnsanların eyleyişleri, pozitivizmin toplum mühendisliği *ethos*'unu açıkça ya da üstü örtülü olarak ama bütünüyle yadsımaktaydı (toplum mühendisliğinin içermeleri ve pozitivist sosyal bilimin kısıtlılıkları ile ilgili olarak bkz. Fay, 1975). Kimileri, eylemlerinin geçmiş eylemler temel alınarak öngörülebileceği düşüncesinin ve pozitivist bakış açılarının yaratıcılık ve eyleme getirdiği kısıtlılıkların karşısında aktif olarak yer aldı. Öngörülemeyen değişimlerin -bir savaşa karşı başarıyla direnmek, verili meslek yönelimlerine, kadınların ve etnik azınlıkların 'doğal' güçsüzlüğüne meydan okumak- gerçekleşmesi mümkün görülmeye başladı.

akademisyenler, bu eylemlilikleri erkeklerin toplumsal ilişkilerini açıklamak için kurulmuş çerçevelere sığdırmaya çalıştılar. Sonuç, bekleneceği gibi, ebeveyn(ler)i çalışan ihmal edilmiş çocuklarla ucuz kadın işgücüne artan ihtiyacı bitiştiren çalışmalarla ortaya konan bilgi yığınının artması oldu. 1970'lerin başlarında feminizm, ebeveyn(ler)i çalışan çocuklarla kadın çalışanları ampirik olarak ilişkilendirebildiği yer yer teslim edilse de, uygun akademik çerçeve olarak henüz kabul görmüyordu. Bununla beraber, 'uygun sosyal çerçeve' olduğu daha fazla inkâr edilemedi.[5]

1970'lerin ortalarında, kadınların ikili rollerini yerine getirirken kentle ilgili olarak yönelttikleri talepleri -yeni transit güzergâhlar ve kolaylıklar, çocuk bakımı, yeni konut ve oturma alanı tasarımları- coğrafyacılar daha fazla göz ardı edemiyorlardı. Bruegal (1973), Burnett (1973) ve Hayford'un (1974) tartışmalarıyla birlikte coğrafya disiplininde gedikler açılmıştı.

Başlangıç araştırmaları: Kentte kadınların keşfi ve 'ölçüm'ü

Kadınlarla ilgili meselelerin ve feminist analizin kentsel coğrafyaya girmesi, başlangıçta belli bir öfkeyi de yansıtıyordu. İlk yazarlar, coğrafyacıların kadınların etkinliklerini göz ardı etmiş olduklarını ve bunun hem kadınların yaşamlarının gerçekliğini hem de insan-çevre ilişkilerinin algılanışını çarpıttığını öne sürüyorlardı. Coğrafyacıların, artık mevcut olmayan aile biçimleri ve toplumsal cinsiyet-temelli davranış kalıplarına dayanarak modeller oluşturduklarını söylüyorlardı (Burnett 1973, Enjeu & Save 1974, Hayford 1974). Bununla birlikte, coğrafyayla feminizmin bu tanışması, aynı zamanda oldukça temkinliydi. Yeni bir içeriğin, o içeriğin yokluğunda gelişmiş bir disipline taşınması girişimlerinin hepsinde olduğu gibi, insanlar sakınımlı davranıyorlardı. Mevcut çerçeveler içinde kadınların yeni ve henüz tanımlanmamış davranış kalıplarını açıklamaya elverişli çıkış noktaları arıyorlardı.

[5] Bir bütün olarak sosyal bilimlere bu tür ilk karşı-çıkışlar üzerine Kanada'da yürütülmüş olan kimi tartışmalar için bkz. Canadian Women's Educational Press Collective (1972) ve Hamilton (1985), Amerika'daki tartışmalar için, Morgan (1970), İngiltere'dekiler için Wandor (1972).

Ne var ki tam da eldeki çerçeveler bu tür çıkış noktaları sunma yeterliliğinde görünmüyordu. Birkaç hümanist ile tarihsel materyalistin cesur -fakat yine de kendi felsefelerinden genellikle dogmatik bir biçimde ödün vermeyen- girişimlerine karşın, kentsel coğrafya büyük ölçüde mekânsal bir bilim dalıydı. İnsan ve mal hareketlerinin ampirik açıklamalarının genellenmesi yoluyla kurulan geçmiş modelleri kullanarak yeni hareket örüntülerini açıklamaya ve öngörmeye çalışıyordu. Oysa bu tür bir yaklaşım çerçevesinde, kadınların yarattığı yeni örüntüler öngörülemiyor ve dahası açıklanamıyordu. Doğurganlığın kontrol altına alınması için yürütülen kampanyalarla yeni aile biçimlerinin zamanında hesaba katılmamasının bir sonucu olarak, demografik tahminler alabora oldu. Demografik değişimin 'taşıyıcıları', öngörülmedik siyasî kanaatler edinmiş, karmaşık ve bilinçli varlıklar olarak tanınmaya başlamışlardı! Benzer biçimde, yerleşim alanları üzerine sürdürülen tartışmalar ve sosyo-ekonomik statülerin tabakalandırılması, öngörülmemiş çift-gelirli ailelerin ortaya çıkışıyla alt-üst oldu. Kadınların kreşlere, alışveriş merkezlerine, okullara yaptıkları kısa yolculuklarla bölünen düzensiz hareketlilikleri, işyerine ulaşım konusunda araştırma yapanların kafasında soru işaretleri yaratmaya başladı (Bowlby *et al*. 1981, Burnett 1973, Monk & Hanson 1982, Hayford 1974, Tivers 1978).

Bu tür sorunlar, başlangıçta, ampirik sapmalar olarak değerlendiriliyordu. Bu 'sapmalar'a ilk tepki, toplumsal cinsiyet kategorisini kullanmak suretiyle aileleri ve hareket örüntülerini parçalara ayırmaya elverişli modeller araştırarak, 'kadınları eklemek' yönünde oldu. Kadınların spesifik etkinliklerine alışılageldik yöntemlerin uygulanması, ayrı bir alt-disiplin olarak kadınların coğrafyasının gelişmesine de kapı araladı. Kentsel etkinlik ve hareket örüntüleriyle ilgili olarak; daha az mekân işgal ettikleri, daha az kaynağa ulaşabildikleri, daha az yolculuk yaptıkları ve genellikle

spesifik mekânsal kısıtlılıklarla yüz yüze bulundukları için kadınları, "veri eril ilkeden sapan kentsel alt-grup" olarak tanımlamaya yetecek denli bilgi biriktirilmişti.[6]

Kentsel form ve gelişmeye yeni bir boyut getirmekle birlikte, başlangıçtaki araştırmalar, bir tür müzmin pozitivizme bağlılığın yanı sıra, kapsayıcı kavramlar ve kategoriler geliştirmeye daha yeni başlamış olan feminist analizin sınırlılıklarıyla da malûldü.[7] Akademideki her disiplinin olduğu gibi coğrafyanın da feminizmle ilk tanışması, hem sınırlı hem de zorunlu olarak ampirik bir nitelik taşıyordu.

Bununla birlikte coğrafyada, yine başka her disiplinde olduğu gibi, aydınlatıcı olmaktan çok belirsizleştirici çerçevelerin yarattığı gerilim de artıyordu. Feminizmin yaşamlarının gelişen bir parametresi olmaya başladığını ayırt eden ve 'mekânın bilimi anlayışı'na ek olarak hümanizm ve tarihsel materyalizmle de yüzleşen bir kuşak coğrafyacı, yeni çerçeveler araştırmaya başladı.

Kuramsal araştırmalar: Bölünmüş kentin karşısında kadınlar

İlk bakışta basit gibi görünen, kadınların neden bu mekânsal kısıtlılıklardan zarar gördükleri sorusu, pozitivist kentsel analize bir karşı-duruşun temelini oluşturdu. Korelatif mekânsal ve davranışsal bilimin getirdiği açıklamalar kimi doğrultular sağladı: Kadınlar yol üzerinde daha çok durdukları için daha kısa süreli yolculuklar yapıyorlardı ve ortalama gelirden düşük gelire sahip oldukları ya da özel araca erişim olanakları daha az olduğu için daha az hareketliliğe sahiptiler. Bu tür korelasyonlar, ampirik olarak doğru olmakla birlikte, açıklamanın yalnızca ilk adımını oluşturuyordu.

---

[6] Kadınların coğrafyası ve bu alt-disiplinin kısıtlılıklarla ilgili savları, Mazey & Lee (1983) ile Zelinsky *et al*. (1982)'de gözden geçirilen ampirik literatürün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Coğrafi-mekânsal kısıtlılıklarla ilgili en kapsamlı tartışmalardan birisi, Tivers'in (1986) İngiltere'deki kadınlarla ilgili çalışmasıdır.

[7] Bir bütün olarak feminizm hâlâ iki kısıtlılıklar dizisiyle çevriliydi: Veri kabul edilen bir toplumsal sistem içinde kadınları erkeklere 'eşitleme'ye çalışan liberal feminist akım ile radikal ve sosyalist feministlerin, temelden sorgulanmayan 'kadın'ın potansiyel yaratıcılığını keşfetmeye yönelik ilgileri… Feminist kuramsal gelişmenin coğrafya açısından değerlendirilmesiyle ilgili olarak bkz. Mackenzie (1984) ve Women and Geography Study Group of the Institute of British Geographers (1984). Genel tartışmalarla ilgili olarak bkz. -İngiltere üzerine- Beechey (1979) ve Rowbotham (1972), -Birleşik Devletler üzerine- Eisenstein (1979) ve -Kanada üzerine- Teather (1976).

Bu dönemdeki başka birçok kent araştırmacısı gibi feministler de pozitivist analizin geldiği nihai noktanın, 'sorunun ne olduğunun bir göstergesi' niteliğini taşımaktan öteye gidemediğinin ayırdına vardılar (Harvey 1973, s.137). Yanıtlanması gereken sorular ise, neden kadınların yaşamlarının bu şekilde kısıtlandığı, bu mekânsal davranış modelleriyle kaynakların farklılaşan erişilebilirliğinin altında hangi toplumsal süreçlerin yattığıydı.

Bu tür soruların standart çerçeveler kullanılarak yanıtlanamayacağı ya da 'mekânın bilimi'nin alanına girmediği öne sürüldü. Bununla birlikte söz konusu sorular, hümanistler ve tarihsel materyalistlerin coğrafya için bir temel oluşturabileceğini giderek daha hararetle savundukları insan-çevre ilişkileri alanı içinde de değerlendirilmeye tam anlamıyla uygun görünmüyordu. Hümanizm ve tarihsel materyalizm, toplumsal cinsiyet-temelli soruların yanıtlanabilmesi için pozitivizmin ötesine geçilmesinin zorunlu olduğu yönündeki feminist savunuya potansiyel destek sağlıyordu. Böylece, coğrafya için yeni bir kuramın ve yeni bir yöntemin bulunması ve geliştirilmesi arayışlarına feminist bir bileşen de eklendi.

İnsan-çevre ilişkileriyle ilgili bu geniş tartışma alanı içinde feministler, mekânsal sorunların ötesine bakıp bunların toplumsal kökenlerini araştırmaya başladılar. Ve bölünmüş kente ulaştılar.

Bölünmüş kent, başlangıçta, erkeklerin mekânları ile kadınların mekânlarına ayrılmış bir kent olarak görülüyordu (Enjeu & Save 1974, Loyd 1975). Bu bölünmelerin incelenmesi, öteki niteliklerinin ortaya konmasını da mümkün kıldı. Erkeklerin mekânları 'kamusal ve ekonomik', kadınların mekânları ise 'özel ve sosyal' nitelikteydi (Saegert 1981, Wekerle 1981). Wekerle, Peterson ve Morley'in birlikte kaleme aldıkları bir makalede, bölünmüş kentin ve 'kadınların geleneksel olarak evle ilişkilendirilmesinin, kentin daha geniş imkânlarına ulaşabilmelerinin önünde duran başlıca engel olduğu' öne sürülüyordu: *'Cinsiyetlere göre ayrışmış bu kamusal-özel*

karşıtlığı, modern kapitalist toplumların temelindedir ve kentsel planlama ile tasarım kararları tarafından güçlendirilmektedir.' (Wekerle et al. 1980, s.8-9)

Sosyalist feminist literatür bu ayrı mekânların, üzerlerinde gerçekleşen etkinlikler bağlamında nitelendirilmesine imkân sağladı. Erkeklerin kamusal mekânları üretimin, kadınların özel mekânları yeniden üretimin alanıydı. Sosyalist feministler üretimin ve yeniden üretimin, toplumsal ve tarihsel bir diyalektik kurarak iç içe geçmiş olduğunu savundular (Bridenthal 1976, Kuhn & Wolpe 1978). Coğrafyanın ve öteki çevre disiplinlerinin içindeki feministler, kadınların, her iki alanda da çalışarak ikisi arasında bir kesişme alanı yarattıklarını ortaya koydular. Sorun basitçe, kadınların farklılığı değildi. Kadınlar, evdeki çalışmayla kamusal mekânlardaki işlerde çalışma arasında mekik dokuyarak, özel ve kamusal mekânlarla etkinlikler arasında köprü kurmuşlardı. Kadınların gündelik etkinlikleri, birbirinden uzak iş alanları ile oturma alanlarından oluşmuş bir kentin karşıtlığında gerçekleştiriliyordu. Kadınlar bu alanların doğasını ve aralarındaki ilişkileri değiştiriyordu. Gerçekte, kadınların gündelik etkinlikleri mevcut kentsel biçimin miadını doldurduğuna işaret ediyordu.

Kadınların etkinlikleri, aynı zamanda, bu karşıtlık üzerinde yapılanan bir coğrafi analizin de miadını doldurduğunu gösteriyordu. Eğer kadınların hayatları bölünmüş kentin karşıtlıklarını kaynaştırıyor idiyse, bu hayatları anlayabilmek için üretim ile yeniden üretim arasındaki ilişkilere odaklanılması gerekliydi. Sayer'in soyutlamanın doğası üzerine kaleme aldığı makalesinde de (1982) belirtildiği gibi, üretim ile yeniden üretimin bölünmesi kentsel analizde kaotik çözümlemelere; feministlere göre, aynı zamanda kötü bir planlamaya da yol açıyordu (Haar 1981, Matrix 1984, Wekerle *et al*. 1980).

Üretim ile yeniden üretimin kesişme alanına analitik olarak odaklanmak, coğrafyacıların çevresel süreçlerin parametreleri arasına toplumsal cinsiyeti de katmalarına olanak sağladı. İkili role sahip olan kadınların hareket örüntülerindeki çatışmaların kavranması, kentsel yeniden-canlandırmaya (Holcombe 1981, Rose 1984)

ve iş yerlerinin banliyölere yeniden yerleşmesi süreçlerine (Nelson 1986) yeni bir bakış açısı getirdi. Kadınların, özellikle de tek ebeveyn konumundakilerin, gerek sınırlı hareketliliklerini, gerekse güçlenme gayretlerini sınırlayan kısıtlılıkların, onların yoksulluğunu artırdığı düşünülüyordu. Kentsel kaynaklara, özellikle konuta sınırlı erişim, genellikle, yoksunluğun kısır döngüsüne yol açmaktaydı (Christopherson 1986, Klowdawsky *et al*. 1985).

Üretim ile yeniden üretimin kesişme alanı üzerinde odaklanmak, özgürleştirici olduğu denli kafa karıştırıcıydı da. Coğrafyacıların kullanageldikleri birçok kategori, geriye yalnızca kavramsal olarak çıplak ve ortada kalakalmış bir içerikler yığını bırakarak, yıkıldı. Ne ekonomik ve toplumsal etkinlikler arasında ne de ekonomik ve toplumsal coğrafyalar arasında kesin bir ayrım varsayılamıyordu: Etkinlikler ve formlar yeniden değerlendirilmek durumundaydı. Aktif olarak nasıl üretildikleri, yeniden üretildikleri ve dönüştürüldükleri izlenmeliydi.

'Etkinlik', toplumsal cinsiyet rolleri ile çevresel değişimi ilişkilendiren kavram oldu. 'Kadın' adlı toplumsal cinsiyet kategorisindeki değişimin, kadınların mekân ve zaman içinde kaynakları kullanma, değerlendirme ve yaratma yollarındaki dönüşümlerden etkilendiği açıktı. Kadınlar, ikili rol üstlenerek mekân ve zaman örüntülerini değiştiriyorlardı. Ücretli işyerleri, kamusal politik buluşma yerleri gibi yeni mekânlara yerleşiyorlardı. Malları evde üretmek yerine satın almak, kullanılmayan kilise yapılarını çocuk bakım merkezleri olarak yeniden tanımlamak gibi, yeni kaynaklara ulaşıyor ya da bunları yaratıyorlardı. Bütün bu yenilikler, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına katkıda bulunuyordu. Ulaşabilirlik, erişim olanakları ve kaynakların şekli, kadınların yaşamlarını değiştirme kapasitelerini ya güçlendirdi ya da kısıtladı.[8] Kadınlar yaşamlarını değiştirerek, önce kaynaklara yönelik gereksinimleri, sonra da kaynakların biçimini dönüştürdüler. Soru, bundan böyle,

[8] Çocuk bakımı en belirgin örnekti. Maliyetinin düzeyi, saatleri ve yerleşimi, ebeveynlerin (özellikle annelerin) işlerinin saatlerini ve yerleşimlerini etkiliyordu. Çocuk bakımı, aynı zamanda yerel topluluk-temelli feminist örgütlenme ve bir istihdam kaynağı olarak da önem taşır.

basitçe kadınların mekânı nasıl kullandıkları değil, toplumsal cinsiyetin biçimi ve değişimi ile çevrenin biçimi ve değişimi arasındaki ilişkinin ne olduğuydu.

Sorunun kapsamının genişlemesiyle birlikte, analize elverişsiz 'kadın' kavramının yerine tarihsel olarak özgül ve değişebilir toplumsal cinsiyet kavramı geçti. Bu, feminist coğrafyacıların, toplumsal cinsiyetin salt kadınların değil, insanların ayırt edici bir özelliği olduğunu öne sürmelerini sağladı. Erkeklerin etkinliklerinin de -o zamana değin yalnızca kadınlar için bir gönderme noktası olan- toplumsal cinsiyetleri bağlamında analiz edilmesi önerisi, birçok coğrafyacının kafasını karıştırmakta, aynı zamanda coğrafya analizlerinde kullanılan 'insan' kavramına da doğrudan meydan okumaktaydı. Feministler, insan kavramının ampirik olarak iki cinsiyetten oluştuğunu, kavramsal olarak da böyle tanınması gerektiğini öne sürdüler. Toplumsal cinsiyet değişiminin çevresel değişimin temel bir parametresi olduğunu öne sürerek, aynı zamanda, çevre kavramını da yeniden tanımladılar. Çevre, insan yaratısıydı ve toplumsal cinsiyet kategorilerinin üretimi ve dönüşümü ile diyalektik bir ilişki içinde üretilmekte ve dönüşmekteydi. Bu önermeleri ortaya koyarak, coğrafyacılar, hem 'androjen' bir insanlığın gelişmesine yönelik radikal feminist perspektifi hem de insanlığın tarihsel ve toplumsal değişim sürecine yönelik sosyalist feminist perspektifi içeren, giderek daha geniş kapsamlı ve gelişkin bir çerçeve kazanan bir feminizm geliştiriyorlardı.

1980'lerin başlarında feminist coğrafya çalışmaları, metodolojik ilkelerini de içeren kuramsal bir yapıya kavuştu.[9] Feminist coğrafyanın ilgi alanı genişledikçe, hümanistler ve tarihsel materyalistlerce önerilmiş ve geliştirilmiş olan insan-çevre ilişkileriyle ilgili kavramlar üzerinde giderek daha çok durulmaya başladı.

Birçok feminist coğrafyacı, insan-çevre ilişkilerinin tarihsel materyalist analizi aracılığıyla toplumsal cinsiyetin önemini fark etmişti. Diğerleriyse kendi feminist ilgi alanları çerçevesinden tarihsel materyalizme ulaştılar. Bunları birleştiren sosyalist

feminizm, başlangıçtan bu yana tarihsel materyalizmin özel bir türüydü. İnsan yaşamının kapsamı ve kişilerarası ilişkilerin doğası, içeriğini belirlemişti. Hem bu içerik hem de feminizmin örgütsel yapıları, tarihsel materyalizminkileri de kapsayacak biçimde, her türden benimsenmiş yasalara ve kategorilere karşı bir kuşkuculuğu güçlendirdi (Rowbotham *et al*. 1979, Wandor 1972).

Feministler özellikle Althusserci yapısalcılığa karşı kuşkuyla yaklaşıyorlardı: Kavramları ve yasaları, belirsiz ve düzensiz 'insan' anlamlarının bolluğuyla savaşan insanlara çekici gelen bir kesinlik sunmakla birlikte, yerçekimi yasaları gibi insansız, soyut ve feminist sorulara yanıt vermekten neredeyse bu kadar uzak görünmekteydi. Doğa ile insan doğasının birliği ve diyalektik değişimi üzerindeki vurgularıyla eleştirel kuramcıların çalışmaları, bu soruların yanıtlanmasına daha elverişli bir çerçeve izlenimi veriyordu.[10] Eleştirel kuram, toplumsal cinsiyet-çevre eklemlenmesinin anlaşılabilmesine uygun bir temel sağladı. Aynı zamanda, feministlerin hümanist coğrafyacılarla paylaştıkları 'bir fail olarak insan' ile 'anlam inşası' üzerindeki vurgunun bütünleştirilmesi için de bir temel sağladı.

Feminizm, hem hümanizmin hem de tarihsel materyalizmin ögelerini birleştirerek genişletti ve her ikisinin de disiplin içindeki evrimine katkıda bulundu. Fakat katkısı bununla sınırlı kalmadı. Bölünmüş kentle ilgili tartışmalara ve üretim ile yeniden üretimin kesişmesi üzerine odaklanarak yeni bir kentsel yapı modelinin ögelerini ortaya koydu. Bu, kentsel analizin giderek merkezine yerleşen bir modeldir ve yeniden yapılanan kapitalizmin açıklanmasına yönelik bir girişimdir.

Sınırları geçmek: Kenti yeniden yapılandıran kadınlar ve gelecekteki araştırmalar için kimi öneriler

[9] Feminist felsefe ve metodoloji ilişkisi üzerine bkz. McRobbie (1982), Roberts (1981) -özellikle Oakley (1981) ve Stanley & Wise (1983).

[10] Eleştirel ve gerçekçi kuram üzerine genel tartışmalar için bkz. Bhaskar (1978), Giddens (1977), Keat & Urry (1975). İnsan-çevre ilişkileriyle ilgili olarak, Ollman (1976), Sayer (1979).

1970'lerin ekonomik krizinin 1980'lerin ekonomik ve toplumsal yeniden yapılanışı içinde büyük bir dönüşüme uğramasına koşut olarak, coğrafyacılar aile yaşamıyla ekonomi arasındaki ilişkilerde yaşanan kimi temel değişimlerin ayırdına varmaya başladılar. Ücretli işgücü ekonomisinin formu, kapitalist endüstriyel kentlerde artan yapısal işsizlik oranlarına ve toplumsal üretim ile yeniden üretimin örgütlenmesinde yeni yolların oluşumuna yol açarak, değişiyordu.[11] Bu değişimlerin kadınlar ile erkekler için farklı anlamları oldu.

Savaş sonrası patlamanın unsurlarından biri olan ücretli işgücüyle iş süreçlerinin feminizasyonu, aynı zamanda hem nitel hem de nicel anlamda yeniden yapılanmayla da bağlantılı görünüyordu. Gelişmiş ülkelerin kentlerinde yeniden yapılanmanın önde gelen özelliklerinden biri, erkeklerin egemen olduğu birincil ve ikincil ekonomi sektörlerinde istihdam olanaklarında azalma, buna karşılık kadınların egemen olduğu üçüncül sektörde artan bir büyüme, en azından bir istikrar durumuydu. Birçok endüstrileşmiş ülkede işgücüne erkeklerin katılım oranı yavaş yavaş düşerken, kadınların oranı tırmanışı sürdürüyordu. Aynı zamanda düşük ücret, kısa süreli sözleşmeler, düzensiz ve kısmi zamanlı çalışma saatleri, hizmet sektöründeki işlerin çoğunluğunun ayırt edici özellikleri olarak kendini gösteriyordu. Böylece, birçok kadının ücretli çalışma örüntüleri, dişil gettoların ötesine taşan bir görünüm sunmaya başlamıştı.

Bununla birlikte, işgücüne katılım oranlarıyla ilgili kaba rakamlar, kadınların ücretli çalışma yaşamlarının hem kötüleşen ve güvencesiz koşullarının hem de artan işsizlik oranlarının üzerini örtmekteydi (Armstrong 1984, Murgatroyd & Urry 1985,

[11] Yeniden yapılanma üzerine, Gershunny'nin post-endüstriyel toplumla ilgili tartışmalarıyla (Gershunny, 1978) başlayıp hanehalkı stratejilerinde yeniden yapılanmanın belirtileri üzerine daha yakın zamanlı ayrıntılı çalışmalar (Nicholls & Dyson 1983, Pahl 1984, Roldan 1985) ile kuramsal olarak yetkin bakış açılarına (Gill 1985, Handy 1984, Redclift & Mingione 1985) değin uzanan geniş bir uluslararası ve disiplinler arası literatür vardır. Kimi yakın zamanlı coğrafya analizleri arasında Rigby (1986) ile Scott & Storper (1986)'deki makaleler sayılabilir.

Walby 1985). Belli çalışma alanları ya ortadan kalkar ya da yeniden örgütlenirken, kadınların kamusal alandaki işlerde çalışma olanakları da bölünmüş bir kentte ikili rollerini yerine getirmelerini kolaylaştıran toplumsal hizmetlere yönelik kesintiler ve tehditlerle güç koşullara bağlı hale geliyordu. Toplumsal olarak sağlanan -ve feministlerce insan çalışmasıyla yaşamını bütünleştirmenin koşulları olarak görülen- çocuk bakımı, eğitim ve ücret eşitliği, giderek kadın çalışanlara tanınan özel ve pahalı ayrıcalıklar olarak tanımlanmaya başladı. Kadınların ücretli emeği, ucuzluğu ve esnekliği dolayısıyla hâlâ değerli görülmekteydi. Fakat evde ve yerel toplulukta karşılıksız ve görünmez bir nitelik taşıyan yeniden üretici emekleri, sosyal hizmet anlayışının çöküntüye uğramasına koşut olarak, yeni ideolojik ve pratik anlamlar yükleniyordu.

Kadınların buna tepkisi hizmetler ve istihdam eşitliği için kamuoyu baskısını artırmak yönünde oldu. Aynı zamanda, kısmen artan işsizliğe ve hizmetlerdeki çöküntüye bir tepki olarak, birçok kadın ücretli etkinliklerinin mekânını değiştirdi. Kadınlar, genişleyen kendini-istihdam kesiminin en hızlı büyüyen bileşeni durumuna geldiler. Endüstriyel üretimin, özellikle giyim endüstrisinin giderek artan bir bölümünün sağlandığı bu yeni işlerin çoğunun mekânı evdi (Armstrong 1984, Johnson & Johnson 1982, Johnson 1984, Levesque 1985, Urry 1985). Yeniden yapılanmanın, enformel bir ekonominin ortaya çıkıp genişlemesine yol açtığı açıktı. Bu ekonomik sektör gerçekte, insanların geçimlerini sağlama stratejileri geliştirebilmek için ev ve yerel topluluk kaynaklarıyla düzensiz çalışma ağlarının kaynaklarını bir araya getirdikleri toplumsal alandı.

Kadınların ailelerinin ve mensubu oldukları yerel toplulukların sürekliliğini sağlayabilmek için stratejiler geliştirdikleri ve çok-uluslu şirketlerin işgücü taleplerini karşıladıkları Üçüncü Dünya'nın yeni-sömürge toplumlarında enformel ekonomi, uzunca bir süre kentsel ekonomi analizlerinin odağında olmuştu (Bromley & Gerry 1979, Connolley 1985, Oppong 1983, Roldan 1985, Steyn & Uys 1983). Enformel

ekonomi şimdi de Birinci Dünya kentlerinde ampirik olarak odak haline geliyor, coğrafyacılar da içinde olmak üzere sosyal bilimciler bu olgunun analizi için uygun kavramlar bulmaya çalışıyorlardı.

Formel ekonomi üzerine temellenen analizler yeniden yapılanma süreçlerinin kavranabilmesi için yetersiz, dahası yanıltıcıydı. Politik ve ekonomik süreçlerin analizi ve araştırma için uygun ölçeğin tanımlanmasına yarayacak kavramlar, enformel ve formel ekonomilerin karşılıklı etkileşimiyle, 'hane halkları içindeki ve arasındaki toplumsal ilişkilerle toplumsal pratiklerin ayırt edici özellikleri' bağlamında geliştirilmek durumundaydı (Urry 1985, s.22). Kısacası, yeniden yapılanmanın anlaşılabilmesi için üretim ile yeniden üretim arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmak ve bu ilişkilerin tanımladığı ölçekte çalışmak zorunluydu.[12]

Kapitalist endüstriyel kentlerin analizi içinde en kolay yararlanılabilecek kavramlar dizisi, feministlerce geliştirilmiş olanlardı. Kadınların ücretli işgücüyle ilişkisi erkeklerinkinden farklı olmakla kalmıyordu; aynı zamanda evle ilgili işlerini yerine getirmelerine yardımcı olacak 'köprü hizmetleri'nin gelişmesini de bünyesinde barındırmıştı. Az sayıdaki erişilebilir kamusal köprü hizmeti de malî kısıtlamalarla tehdit edilmeye başlayınca kadınlar bu kesintileri telafi etmek yönündeki çabalarını ikiye katladılar. Kadınlar yıllardır ikili rollerini sürdürürken aynı zamanda enformel bir ekonomi de yaratmışlardı ve feministler de bu süreç üzerine çalışıyorlardı. Feminist coğrafyacılar, enformel ekonomiyi analitik olarak üretim ile yeniden üretimin kesişme alanına yerleştirdiler. Yerel topluluk ya da mahalle içinde çocuk bakımı ve sağlık bakımı ağlarında, yaşama alanlarını bir dizi çocuk bakımı, danışma ve eğitim hizmetleriyle bütünleştiren konut alanlarında ve evde para kazanan kadın ağlarında bu tür bir ekonominin somut olarak kendini gösterdiğini ortaya koydular.[13] Feminist

[12] Connolly (1985), Murgatroyd *et al*. (1985)'deki tartışmalara bkz.

[13] Entegre mahalle ve konut alanlarının gelişimi ve önemi üzerine hızla gelişen bir literatür mevcut. Tarihsel tartışmalar için bkz. Hayden (1981b, 1982); güncel örnekler ve öneriler için bkz. France

coğrafyacılar bunun ekonomiden bir kaçış değil, 'ev-içi işyeri'nin ekonomik etkinlikleri de kapsayacak biçimde dönüşmesi ve genişlemesi olduğunu kaydettiler. Kadınların mekânı, artık, yalnızca özel aile yaşamı için gerekli kaynakları değil, aynı zamanda kamusal hizmetlerin sağlanması ve ücretli çalışma için gerekli kaynakları da bünyesinde barındırıyordu. Bu çalışmalar, strateji geliştirme girişimlerinin bölünmüş kentteki mevcut çevre tarafından kısıtlandığını ve kadınların mekânın yeni biçimlerini ve kullanımlarını geliştirmek yoluyla sorunlarının üstesinden gelmeye çalıştıklarını gösterdi. Her zaman olduğu gibi, kadın etkinliği hem 'kadınların mekânı' ile çevrelenmekte hem de daha yeterli mekânlar yaratmaya zorlanmaktaydı.

Bir yeniden yapılanma sürecinde bu yaratıcılık yeni bir önem kazanır. İletişim teknolojilerinin gelişmesi, birçok endüstride parça-başı işin yaygınlık kazanması ve işsizlik oranlarının artmasına koşut olarak, giderek daha çok insan için ev ve yakın çevresi hem özel hayatın hem de iktisadî geçimin alanı durumuna gelmektedir. Çevrebilimciler, kadınların hâlâ ev ve yerel toplulukla erkeklerinkinden daha yoğun çalışma ilişkilerine sahip olduğunu ortaya koyarlarken (Saegert 1981, Saegert & Winker 1980, Williams 1986), evin ve yerel topluluğun sunduğu kaynaklar, artan sayıda insanın iktisadî geçim kaynaklarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Benzer biçimde, kadınların bu kaynakları kullanma yolları, kamusal alandan gelen kaynaklarla birlikte -evde üretim yoluyla ücreti eve taşımak, evde para kazanmak, komşular arası mal ve hizmet alışverişi, çocuk bakımı için mahalle ağları yaratmak, kendi kendini eğitim ve toptan alışveriş gibi- artan sayıda ailenin yaşamını sürdürme stratejileri açısından giderek daha çok önem kazanmaktadır (Nicholls & Dyson 1983, Mackenzie & Rose 1983). Üretim ile yeniden üretimin kesişme alanı ve bunu ortaya çıkarıp tartışmaya sunan feminist analiz, kentsel formun açıklanmasında giderek daha da merkezî bir konum kazanmaktadır.

(1985), Hayden (1981a), Hitchcock (1985), Klodawsky & Spector (1985), Leavitt (1985); evde çalışanlarla ilgili olarak bkz. Mackenzie (1986a, 1986b) ve Netting (1985).

Coğrafyacıların bu süreçleri kavrama yeterlilikleri, feministlerin başlattığı tartışma gündemini ilerletmelerine bağlı olarak gelişecektir. Bunun için zorunlu bir başlangıç noktası, bir bütün olarak coğrafi analize feminist kavramların içerilmesi, aynı zamanda bu kavramların içeriğini oluşturan ve parametrelerini tanımlayan ampirik koşulların daha derinlemesine incelenmesidir. En genel düzeyinde, feministlerin 'insan'ı ve 'çevre'yi yeniden kavramsallaştırmaları, ekonomik yeniden yapılanma çalışmalarına genişletilebilir. Feminist coğrafyacılar ekonomik yeniden yapılanmanın, küresel ve ulusal ölçekteki sermaye güçlerinin eylemleriyle karşılıklı etkileşim içinde bireylerin yerel ölçekteki tepkilerini kapsayan diyalektik bir süreç olduğunu göstermişlerdir.[14] Küresel sistemik değişimler üzerine, insanların iki cinsiyetten oluştuğunu göz ardı etmeyen feminist perspektiften çalışmaların sürmesi gereklidir. Aynı zamanda, bu insanların, kadınların ve erkeklerin, yeniden yapılanmaya nasıl tepki verdiklerine ilişkin daha çok araştırmaya ihtiyacımız var. İnsanlar bir yandan iş olanaklarının ve hizmetlerin ortadan kalkmasına direnirken, bir yandan da enformel bir ekonomi içinde hayatta kalma stratejileri geliştiriyorlar. Bu iki tepki verme biçimi birbiriyle ilişkilidir ve ampirik araştırmalarımız, insanların direnişinin evde çalışmanın yeni biçimleriyle, yeni hanehalkı ve yerel topluluk ağlarıyla, kadınların mekânının yeniden yapılanması ve yeniden tanımlanmasıyla ve yeni mekânların kurulmasıyla nasıl karşılıklı etkileşim içinde olduğunu hesaba katmak durumundadır. Bütün bu tepkiler önemlidir ve yine bu tepkilerin tümü üretim ile yeniden üretim etkinlikleri ile mekânlarını birleştirme eğiliminde görünmektedir. Ampirik araştırmalarımızla, yeniden yapılanmanın, üretim ile yeniden üretimin karşılıklı etkileşim içinde olduğu yerlerde merkezîleşen yeni bir kentsel formun tohumlarını hangi yollardan attığını izleyebiliriz.

Bunun olası sonuçlarından biri, yeni bir bölünmüş kent biçimi olabilir. Ücretli ekonominin dönüşmesine koşut olarak, oransal olarak daha az insanın kamusal ile özel

[14] Bu, yerellik çalışmalarında da güçlü bir izlektir (bkz. Murgatroyd *et al*. (1985)).

alanlar arasında hareket ettiği ve daha az malın üretim alanından yeniden üretim alanına aktarıldığı ileri sürülebilir (Gershunny 1978, 1985, Pahl 1984, Pahl & Wallace 1985). Kent, iş sahipleriyle işsizlerin -hâlâ kamusal alanda rol üstlenenler ile zamanı ve mekânı ağırlıklı olarak evleri ve mahalleleri etrafında yapılananların- tanımladığı bir çizgi boyunca yeniden bölünüyor olabilir. Bu, birçok bakımdan, üretim ile yeniden üretim alanlarına bölünmüş olan kenti de belirleyen toplumsal cinsiyet çizgisiyle çakışacak olan bir bölünmedir. Mevcut araştırmalar iş sahibi, genellikle çift-gelirli olan ailelerden giderek daha çoğunun yeniden canlanmış kent merkezlerinde ya da evlerinin endüstriyel-ticarî yapılarla yan yana bulunduğu yörekentlerde yaşadığını ve çalıştığını göstermektedir. Öte yandan, giderek daha çok sayıda hanehalkının öteki kentsel ve daha çok yörekentsel alanlarda oturup geçimini sağlama stratejileri geliştirdiğiyle ilgili kimi bulgular vardır (Bnoles 1986, Ley 1986, Nelson 1986, Rose 1984, Social Planning Council of Metropolitan Toronto 1979). Yeniden yapılanmayı kavrayabilmek ve bununla ilgili yanıtlar geliştirebilmek için, soylulaştırmanın, yeni gettoların oluşumunun ve endüstriyel yeniden yerleşimin; hem kamusal hem de özel kaynakları içinde barındıran topluluklara bölünmüş yeni bir kent biçiminin özelliklerini ne ölçüde oluşturabileceğini değerlendirmek zorunludur.

Şu anda, insanların, ücretli ekonomideki değişimleri karşılamak üzere zaman ve mekân kullanımlarını nasıl uyarladıklarıyla ilgili pek az somut bilgiye sahibiz. Bununla birlikte, feminist coğrafyacıların çalışmaları, bu uyarlanmanın önemli bir bileşeninin yeniden yapılanan toplumsal cinsiyet ilişkileri olduğunu göstermiştir. Kadınların faaliyet örüntüleri coğrafi olarak genişlemiştir ve feministlerin bu faaliyetleri açıklamak için geliştirdiği kavramlar da bir bütün olarak kentsel analizi boydan boya kaplayacak yönde genişlemektedir. Feminist çalışmalar, aynı zamanda, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki değişimin kentsel formda dönüşümlere yol açtığını ortaya koymakta. 1960'lardan bu yana kentsel değişimin önemli unsurları, çift-gelirli ailelerle tek ebeveynin kadın olduğu ailelerin izlediği stratejilerin ürünleri olmuştur. Bu yeni

demografik ve coğrafi yapı ile bu yapının koşutluğunda kaynak kullanımındaki değişimler, hem kamusal hem de özel nitelikteki bir dizi kaynağın kullanımını da içerecek biçimde, yeni iktisadî geçim tarzlarına katkıda bulunmuştur. Aynı değişimler kadınların mekânını, evi ve yerel topluluğu da dönüştürmüştür. Bir parametre olarak toplumsal cinsiyeti kavramaksızın, ayrı endüstriyel-ticarî alanlarla oturma alanlarına bölünmüş kentin gelişimini, geçici başarısını ve takiben dönüşümünü tam olarak anlamak ne denli imkânsızsa; toplumsal cinsiyet rollerinin bir sonucu olduğunu ve toplumsal cinsiyet rollerini genişlettiğini kavramadan da mevcut değişimleri açıklamak, dahası berrak bir biçimde görmek o denli imkânsızdır.

Fakat feminizm bir analizden daha fazlasıdır: Yeni ampirik saptamalar, yeni bir kuramsal bakış açısı sağlamaktan daha çoğunu yapar. Feminizm aynı zamanda, çevresel bir değişimi de kapsayacak biçimde, değişim politikasıdır; ne bundan ayrıştırılabilir ne de buna indirgenebilir. Bu politika, somut bir işleyişe sahiptir: Gündelik ilişkiler bağlamında yeni toplumsal ilişkilerin temelini yaratmaya yönelir. İçeriği radikaldir ve gündelik yaşamın içine -cinsellik, biyolojik yeniden üretim, çocuklarla ve yetişkinlerle ilişkiler, mevcut çevresel kaynakların kullanımı, kendilik tanımları- gömülüdür. Değişim, aşamalı olarak, yeni örüntüler hayata geçirilip yeniden üretildikçe gündeme gelir. Sonuç olarak, feminizmin etkisi, genellikle görünmez, fakat aynı zamanda durdurulamaz bir niteliğe sahiptir. Bütün bunların ötesinde, sosyal çevrenin aşamalı olarak değişimi süreci içinde ve bu süreç aracılığıyla, önemli bir fail konumuna gelmiştir. Yukarıda önerilen araştırma gündemi; odağına yerleştirdiği 'kadınlarla erkeklerin bölünmüş kentle mücadelelerinde yarattıkları yeni direnme ve hayatta kalma stratejileri'yle birlikte, toplumsal cinsiyetin tanımı etrafında yoğunlaşarak, giderek daha da politik bir bağlamda sürdürülecektir.

Gelecekte değişime yön verecek politik sebepler:
Kentsel failler olarak kadınlar ve kentsel siyaset olarak feminizm

Bir yandan ekonomik yeniden yapılanmanın, diğer yandan da feminizmin, toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimleri eklemlemek ve genişletmekteki etkisinin göstergelerinden biri, yeni sağın, 'ekonomik ve toplumsal muhafazakârlık'ın yükselişidir (Dubinsky 1985, s.30). Bu yükseliş, toplumsal cinsiyet politikalarının politik basamağa yönelmesine yardımcı olmuş ve çevresel değişim yoluyla ifade edilecek ve dönüştürülecek yeni bir politik iklim yaratmıştır.

Dubinsky'nin işaret ettiği gibi, yeni sağ yenidir çünkü,

> … muhafazakâr niteliğe sahip iki itici gücü birleştirmek konusunda başarılı olmuştur: Birincisi kürtaja, doğum kontrolüne, eşcinselliğe ve ailenin alternatiflerine karşıtlıkta kendini gösteren anti-feminist tepki; ikincisi de savaş sonrasının 'sosyal refah ile fırsat eşitliğini sağlayan devlet nosyonu'nun karşıtlığında kendini gösteren sosyal refah karşıtı tepki. Bu iki itici gücü bir araya getiren ve yeni sağ ideolojiye 'tutarlılığını' ve yaygın kabulünü kazandıran, ataerkil aile biçiminin savunusudur (Dubinsky 1985, s.33).

Birinci Dünya'nın siyasî gündemi, bir ölçüde, toplumsal cinsiyetin değişimine yönelik politikalara odaklanmaktadır. Bu politikaların bir kısmı feministtir ve toplumsal cinsiyet kaynaklı kısıtlılıkları ortadan kaldırmayı, tercih imkânlarını genişletmeyi; bir kısmı da anti-feministtir ve toplumsal cinsiyet farklılaşmasını kaynak tahsisine bir temel oluşturacak biçimde genişletmeyi hedeflemektedir.[15] İkincisi, yani yeni sağın anti-feminist politikaları, geleneğe dönüş retoriğine karşın, en az ilki kadar radikal ve etkilidir. Fakat üretim ve yeniden üretim süreçleri, ataerkil çekirdek aile geleneğine tümden bir dönüşe izin vermeyecek denli dönüşmüştür ve hem feministlerin hem de anti-feministlerin yeni bir şeyler inşa etme perspektifleri sınırlıdır.

İnsanlar bu duruma, coğrafyacıların gözlemleyebilecekleri, gelecekteki araştırmaların bağlamını ve içeriğinin bir bölümünü oluşturacak olan somut yollardan karşılık vereceklerdir. Bu yeniden inşa, kaynakların yeni formlarda bir araya getirilmesine ve yeni kaynaklar yaratılmasına dayalı olarak gelişecektir. Anti-feminist bakış açısı; iaşeyi sağlayan bir erkek ve 'ev işlerini yürüten bir kadın ve çocuklarının

[15] Feminist tercih kavramı, doğurganlıkla ilgili tercihin -bu temel mesele olmakla birlikte- ötesinde bir anlama sahiptir; kişisel ve toplumsal yaşamın bütün alanlarını içermektedir.

yaşadığı ayrı ve özel bir mekân olarak ev’e yaslanır. Bu ideali gerçekleştirmek bir dizi geniş kapsamlı toplumsal ve ekonomik yeniden düzenlemeyi zorunlu kılacaktır. Birçok hanehalkı nüfus yapısını değiştirmek durumunda kalacaktır. Yeni ‘ev ve yakın çevresi’ formlarının tasarlanası ve eski formların yeniden inşası gerekecektir. Aile hayatının tek gelir üzerinden ve sosyal refah desteğinin azaldığı bir ortamda sürdürülmesi, özel aile hayatının doğurduğu sosyal gereksinimleri karşılayabilmek için radikal yenilikte destek mekanizmalarının geliştirilmesi zorunluluğunu dayatacaktır (Eichler 1985). 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında biçimlenmiş kentlerde, belli toplumsal cinsiyet rollerine dayanan ve bunları güçlendiren yörekentsel aile-işyerlerinin ortaya çıkışı gibi (Mackenzie & Rose 1983), benzeri çevreleri yeni bir tarihsel bağlamda yinelemek yönündeki girişimler de yeni toplumsal cinsiyet rollerine yaslanıp aynı zamanda bu yeni rolleri güçlendirecektir. Bu olası eğilimin karşısında feminist öneriler, toplumsal cinsiyet ve çevre bölünmelerini kırmayı, kamusal ile özel alanları, iş yaşamı ile ev yaşamını birleştirmeyi savunur. Bütün bunlar, salt gelecek olasılıklarının birer öngörüsü değil, aynı zamanda devam eden sürecin tanımlayıcı ögeleridir.

Bu iki grup arasındaki karşıtlık giderek keskinleşip artan sayıda insanı içine çekecektir. Erkekler, kendilerini toplumsal cinsiyet sorunlarından uzak tutmayı giderek daha zor bulacaklardır. Biyolojik ve toplumsal yeniden üretimin koşullarının üretimdeki değişimlerle diyalektik ilişki içinde dönüşmesine koşut olarak, kadınlarla erkeklerin rolleri de dönüşecektir. Tarih boyunca bu diyalektik, az ya da çok, bilinçli olmuştur (Beard 1962, Ehrenreich & English 1979, Rowbotham 1974); yaşadığımız zaman dilimindeyse giderek daha fazla bilinçli bir nitelik kazanacağı izlenimi vermektedir.

Toplumsal cinsiyet sorunlarıyla ilgili olarak yansız, edilgen ya da umursamaz kalma olasılığı fiilen ortadan kalkmaktadır. Pre-feminist bilinç, yok olmaya yüz tutmuştur. Geleceklerimizi inşa etme eylemi; retorik ya da bilinç düzeyinde, feminist ya da anti-feminist yönde, kararlı ve önceden belirlenmiş bir süreç değildir; maddî

düzeyde, kadınlarla erkeklerin gündelik yaşamlarını yaratma ve yeniden üretme etkinlikleri içinde gelişecektir. Analiz ve ideoloji bu sürece bir yandan rehberlik edebilir, bir yandan da bu süreci eklemleyebilir; fakat asıl gözden kaçırılmaması gereken, androjen insan rollerine doğru yaşanan değişim ile çevredeki değişim arasındaki sürekli, değişken, kestirilemez ilişkidir.

Kaynakça

Armstrong, P. 1984. *Labour pains: women's work in crisis*. Toronto: The Women's Press.

Beard, M. 1962. *Women as a force in history: a study in traditions and realities*. New York: Collier.

Beechey, V. 1979. On patriarchy. *Feminist Review* 3, 66-82.

Bhaskar, R. 1978. On the possibility of social scientific knowledge and the limits of naturalism. *Journal for the Theory of Social Behavior* 8, 1-28.

Boles, J. (ed.) 1986. *The egalitarian city: issues of rights, distribution, access and power*. New York: Praeger.

Bowlby, S., J. Foord & S Mackenzie. 1981. Feminism and Geography. *Area* 13, 711-16.

Bridenthal, R. 1976. The dialectic of production and reproduction in history. *Radical America* 10, 3-11.

Bromley, R. & C. Gerry (eds). 1979. *Casual work and poverty in Third World cities*. Chichester: Wiley.

Brooks, E. 1973. *This crowded kingdom: an essay on population pressure in Great Britain*. London: Charles Knight.

Brophy, J. & C. Smart. 1981. From disregard to disrepute: the position of women in family law. *Feminist Review* 9, 3-16.

Bruegal, I. 1973. Cities, women and social class: a comment. *Antipode* 5, 62-3.

Burnett, P. 1973. Social change, the status of women and models of city form and development. *Antipode* 5, 57-62.

Canadian Women's Educational Press Collective 1972. *Women unite: an anthology of the Canadian women's movement*. Toronto: Canadian Women's Educational Press.

Christopherson, S. 1986. *Parity or Poverty? The spatial dimension of income inequality*. Working Paper 21, Southwest Institute for Research on Women, Tucson, Arizona.

Cichocki, M. 1980. Women's travel patterns in a suburban development. *New space for women*, G. Wekerle, R. Peterson & D. Morley (eds), 151-64. Boulder, Col.: Westview Press.

Connolly, P. 1985. The politics of the informal sector: a critique. *Beyond employment: household, gender and subsistence*, N. Redclift & E. Mingione (eds.), 55-91. London: Basil Blackwell.

Suzanne Mackenzie, "Kentte Kadınlar", Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 249-283.

Dubinsky, K. 1985. *Lament for a 'Patriarchy Lost'? Anti-feminism, anti-abortion and R.E.A.L. Women in Canada*. Ottawa: Canadian Research Institute for the Advancement of Women/Institut Canadien de Recherches sur les Femmes.

Dworkin, A. 1983. *Right wing women*. New York: Putnam.

Ehrenreich, B. & D. English 1979. *For her own good: 150 years of the experts' advice to women*. London: Pluto Press.

Ehrlich, P. 1971. *The population bomb*. London: Ballantine.

Eichler, M. 1983. *Families in Canada today*. Toronto: Gage.

Eichler, M. 1985. *The pro-family movement: are they for or against families?* Ottawa: Canadian Research Institute for the Advancement of Women/Institut Canadien de Recherches sur les Femmes.

Eisenstein, Z. 1979. Developing a theory of capitalist patriarchy and socialist feminism. *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism*, Z. Eisenstein (ed.), 5-40. New York: Monthly Review Press.

Eisenstein, Z. 1981. The sexual politics of the new right - understanding the crisis of liberalism. *Feminist theory - a critique of ideology*, N. Keohane (ed.). Chicago: University of Chicago Press.

Enjeu, C. & J. Save 1974. The city: off limits to women. *Liberation* 18, 9-13.

Fay, B. 1975. *Social theory and political practice*. London: Allen & Unwin.

France, I. 1985. Hubertusvereniging: a transition point for single parents. *Women and Environments* 7, 20-2.

Friedan, B. 1963. *The feminine mystique*. New York: Dell.

Gershuny, J. 1978. *After industrial society: the emerging self-service economy*. London: Macmillan.

Gershuny, J. 1985. Economic development and change in the mode of provision of services. *Beyond employment: household, gender and subsistence*, N. Redclift & E. Mingione (eds.). London: Basil Blackwell.

Giddens, A. 1977. *Studies in social and political theory*. London: Hutchinson.

Gill, C. 1985. Work, unemployment and the new technology. Cambridge: Polity Press.

Gordon, L. 1977. *Woman's body, woman's right: a social theory of birth control in America*. New York: penguin.

Haar, C. 1981. Foreword. *Building for women*, S. Keller (ed.), vii-viii. Lexington, Mass.: Lexington Books.

Hamilton, R. 1985. Feminists in the academy: intellectuals or political subversives? *Queen's Quarterly* 92, 3-20.

Handy, C. 1984. *The future of work: a guide to a changing society*. London: Basil Blackwell.

Harvey, D. 1973. *Social justice and the city*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Hayden, D. 1981a. What would a non-sexist city be like? Speculations on housing, urban design and human work. *Women and the American city*, C. Stimpson, E. Dixler, M. Nelson & K. Yatrakis (eds.), 170-87. Chicago: University of Chicago.

Hayden, D. 1981b. Two utopian feminists and their campaigns for kitchenless houses. *Building for women*, S. Keller (ed.), 3-19. Lexington, Mass.: Lexington Books.

Suzanne Mackenzie, "Kentte Kadınlar", Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 249-283.

Hayden, D. 1982. *The grand domestic revolution: a history of feminist designs for American homes, neighbourhoods and cities*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Hayford, A. 1974. The Geography of women: an historical introduction. *Antipode* 6, 1-19.

Hitchcock, P. 1985. St. Clair O'Connor Community: an extended family. *Women and Environments* 7, 18-19.

Holcombe, B. 1981. Women's roles in destressing and revitalizing cities. *Transition* 11, 1-6.

Johnson, L. & R. Johnson 1982. *The seam allowance: industrial home sewing in Canada*. Toronto: The Women's Press.

Johnson, s. 1984. When home becomes your corporate headquarters. *Working Woman* (October), 75-7.

Keat, R. & J. Urry 1975. *Social theory as science*. London: Routledge & Kegan Paul.

Klodawsky, F. & A. Spector 1985. Mother-led families and the built environment in Canada. *Women and Environments* 7, 12-17.

Klodawsky, F. & A. Spector & D Rose 1985. *Single parent families and Canadian housing policies: how mothers lose*. Ottawa: Canada Mortgage and Housing Corporation.

Kuhn, A. & A.-M. Wolpe 1978. Feminism and materialism. *Feminism and materialism: women and modes of production*, A. Kuhn & A.-M. Wolpe (eds), 1-10. London: Routledge & Kegan Paul.

Leathard, A. 1980. *The fight for family planning: the development of family planning services in Britain, 1921-1974*. London: Macmillan.

Leavitt, J. 1985. A new American House. *Women and Environments* 7, 14-16.

Levesque, J.-M. 1985. Self-employment in Canada: a closer examination. *Labour Force* (February), 91-105. Ottawa: Statistics Canada.

Ley, D. 1986. *Gentrification in Canadian inner cities: patterns, analysis, impacts and policy*. Ottawa: Canada Mortgage and Housing Corporation (External Research Grant 6583/l31).

Lopata, H. 1981. The Chicago woman: a study of patterns of mobility and transportation. *Women and the American city*, C. Stimpson, E. Dixler, M. Nelson & K. Yatrakis (eds), 158-66. Chicago: University of Chicago.

Loyd, B. 1975. Women's place, man's place. *Landscape* 20, 10-13.

Mackenzie, S. 1984. Editorial Introduction. *Antipode* 16, 3-10.

Mackenzie, S. 1986a. Women's responses to economic structuring: changing gender, changing space. *The politics of diversity: Feminism, Marxism and Canadian society*, M. Barrett & R. Hamilton (eds.) London: Verso.

Mackenzie, S. 1986b. Restructuring the local community: the case of self-employed homeworkers. Annual Meeting of the Canadian Association of Geographers, Calgary.

Mackenzie, S. & D. Rose 1983. Industrial change, the domestic economy and home life. *Reduntant spaces in cities and regions? Studies in industrial decline and social change*, J. Anderson, S. Duncan & R. Hudson (eds), 155-99. London: Academic Press.

McRobbie, A. 1982. The politics of feminist research: between talk, text and action. *Feminist Review* 12, 46-57.

Suzanne Mackenzie, "Kentte Kadınlar", Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 249-283.

Matrix 1984. *Making space: women and the man-made environment*. London: Pluto Press.

Mazey, M. & D. Lee 1983. *Her space, her place: a geography of women*. Washington, DC: Association of American Geographers.

Monk, J. & S. Hanson 1982. On not excluding half the human in geography. *Professional Geographer* 34, 11-23.

Morgan, R. 1970. *Sisterhood is powerful: an anthology of writings from the women's liberation movement*. New York: Vintage.

Murgatroyd, L. & J. Urry 1985. The class and gender restructuring of the Lancaster economy, 1950-1980. *Localities, class and gender*, L. Murgatroyd, M. Savage, D. Shapiro *et al*., 30-53. London: Pion.

Nelson, K. 1986. Labor demand, labor supply and the suburbanization of low-wage office work. *Production, work, territory: the geographical anatomy of industrial capitalism*, A. Scott & M. Storper (eds.), 149-71. Boston: Allen & Unwin.

Netting, N. 1985. Women and work: the job-free alternative. Women and the Invisible Economy Conference, Simone de Beauvoir Institute, Montréal.

Nicholls, W. & W. Dyson 1983. *The informal economy: where people are the bottom line*. Ottawa: Vanier Institute for the Family.

Oakley, A. 1981. Interviewing women: a contradiction in terms. *Doing feminist research*, H. Roberts (ed.). London: Routledge & Kegan Paul.

Ollman, B. 1976. *Alienation: Marx's conception of man in capitalist society*. Cambridge: Cambridge University Press.

Oppong, C. 1983. Women's roles and conjugal family systems in Ghana. *The changing position of women in family and society: a cross-national comparison*, 334-43. Leiden: E.J. Brill.

Pahl, R. 1984. *Divisions of labour*. London: Basil Blackwell.

Pahl, R. & C. Wallace 1985. Household work strategies in economic recession. *Beyond employment: household, gender and subsistence*, N. Redclift & E. Mingione (eds.), 189-227. London: Basil Blackwell.

Petchesky, R. 1981. Anti-abortion, anti-feminism and the rise of the new right. *Feminist Studies* 10, 21-32. Summer.

Redclift, N. & E. Mingione 1985. Introduction: economic restructuring and family practices. *Beyond employment: household, gender and subsistence*, N. Redclift & E. Mingione (eds.), 1-11. London: Basil Blackwell.

Rigby, D. 1986. Investment, employment and the age of structure of capital stock in Canada, 1955-1981. Annual Meeting of the Canadian Association of Geographers, Calgary.

Roberts, H. (ed.) 1981. *Doing feminist research*. London: Routledge & Kegan Paul.

Roldan, M. 1985. Industrial outworking, struggles for the reproduction of working-class families and gender subordination. *Beyond employment: household, gender and subsistence*, N. Redclift & E. Mingione (eds.), 248-85. London: Basil Blackwell.

Rose, D. 1984. Rethinking gentrification: beyond the uneven development of Marxist urban theory. *Environment and Planning D, Society and Space* 2, 47-74.

Suzanne Mackenzie, "Kentte Kadınlar", Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 249-283.

Rowbotham, S. 1972. The beginnings of women's liberation in Britain. *The Body Politic: Women's Liberation in Britain 1959-1972*, M. Wandor (ed.), 91-102. London: Stage 1.

Rowbotham, S. 1974. *Women, resistance and revolution*. Harmondsworth: Penguin.

Rowbotham, S., L. Segal & H. Wainwright 1979. *Beyond the fragments: feminism and the making of socialism*. London: Merlin Press.

Saegart, S. 1981. Masculine cities and feminine suburbs: polarized ideas, contradictory realities. *Women and the American city*, C. Stimpson, E. Dixler, M. Nelson & K. Yatrakis (eds.). Chicago: University of Chicago Press.

Saegart, S. & G. Winkeler 1980. The home: a critical problem for changing sex roles. *New space for women*, G. Wekerle, R. Peterson & D. Morley (eds.), 41-63. Boulder, Colorado: Westview.

Sayer, A. 1979. Epistemology and conceptions of people and nature in geography. *Geoforum* 10, 19-43.

Sayer, A. 1982. Explanation in economic geography: abstraction versus generalization. *Progress in Human Geography* 6, 68-88.

Scott, A. & M. Storper (eds.) 1986. *Production, work, territory: the geographical anatomy of industrial capitalism*. Boston: Allen & Unwin.

Social Planning Council of Metropolitan Toronto 1979. *Metro's suburbs in transition*. Toronto: Social Planning Council.

Stanley, L. & S. Wise 1983. *Breaking out: feminist consciousness and feminist research*. London: Routledge & Kegan Paul.

Steyn, A. & J. Uys 1983. The changing position of black women in South Africa. *The changing position of women in family and society: a cross-national comparison*, E. Lupri (ed.), 344-70. Leiden: E.J. Brill.

Teather, L. 1976. The feminist mosaic. *Women in the Canadian mosaic*, G. Matheson (ed.), 300-46. Toronto: Peter Martin.

Tivers, J. 1978. How the other half lives: the geographical study of women. *Area* 10, 302-6.

Tivers, J. 1986. *Women attached: the daily lives of women with young children*. London: Croom Helm.

Urry, J. 1985. Deindustrialization, households and politics. *Localities, class and gender*, L. Murgatroyd, M. Savage, D. Shapiro *et al*., 13-29. London: Pion.

Walby, S. 1985. Spatial and historical variations in women's unemployment and employment. *Localities, class and gender*, L. Murgatroyd, M. Savage, D. Shapiro *et al*., 161-76. London: Pion.

Walsh, V. 1980. Contraception: the growth of a technology. *Alice through the microscope: the power of science over women's lives*, Brighton Women and Science Group (eds.), 182-207. London: Virago.

Wandor, M. (ed.) 1972. *The body politic: women's liberation in Britain*, 1968-1972. London: Stage 1.

Wekerle, G. 1981. Women in the urban environment. Women and the American city, C. Stimpson, E. Dixler, M. Nelson & K. Yatrakis (eds.), 185-211. Chicago: University of Chicago Press.

Wekerle, G., R. Peterson & D. Morley 1980. Introduction. *New Space for women*, G. Wekerle, R. Peterson & D. Morley (eds.), 1-34. Boulder, Col.: Westview Press.

Suzanne Mackenzie, "Kentte Kadınlar", Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 249-283.

Williams, D. 1986. Gender differences in perception of neighbourhood. Anuual Meeting of the Canadian Association of Geographers, Calgary.

Wilson, E. 1977. *Women and the welfare state*. London: Tavistock Publications.

Wilson, E. 1980. *Only halfway to paradise: women in post war Britain, 1945-1968*. London: Tavistock Publications.

Women and Geography Study Group of the Institute of British Geographers 1984. *Geography and gender: an introduction to feminist geography*. London: Hutchinson.

Zelinsky, W., J. Monk & S. Hanson 1982. Women and Geography: a review and prospectus. *Progress in Human Geography* 6, 317-66.